

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Horváth Márk

Az antropocén

Az ökológiai válság
és a posztantropocentrikus
természetkulturális viszonyok

DOI: 10.15476/ELTE.2024.259

Filozófiatudományi Doktori Iskola
Ullmann Tamás a Doktori Iskola vezetője
Esztétika Doktori Program
Sajó Sándor a program vezetője

A bizottság tagjai és tud. fokozatuk:

Elnök: Ullmann Tamás, egyetemi tanár, az MTA doktora

Belső bíráló: Seregi Tamás, habilitált egyetemi docens

Külső bíráló: Széplaky Gerda, egyetemi docens

Titkár: Závada Péter, adjunktus

Tag: Schneider Ákos, egyetemi adjunktus

Póttagok: 1. Bartha Judit, adjunktus, 2. Pintér Tibor, egyetemi adjunktus

Témavezető és tud. fokozata: Dr. Nemes Z. Márió, PhD, adjunktus

Budapest, 2024

Az értekezés tézisei

1. Az antropocén fordulópontnak tekinthető.
2. Az antropocén a földrendszer funkcionalitásának összeomlása.
3. Az antropocén fogalmának kidolgozása jelenleg is zajló folyamat, amelyben különböző párhuzamos diskurzusok alakulnak ki: földrendszertudomány, geológia, szűk-antropocén, tág-antropocén.
4. A dolgozat az antropocén minél kiterjedtebb értelmezése mellett érvel, ezért a nyitott vagy tág antropocén fogalma mellett érvel, amelyet egy szintetizáló eljárásmoddall valamint fogalomtörténeti vizsgálódással kíván megvalósítani.
5. Az antropocén fogalom az ezredforduló környékén Paul Crutzen kutatásai kapcsán került előtérbe.
6. Az antropocén irányzatot a földrendszertudomány vezette be a természettudományos és kultúratudományos diskurzusba.
7. Az antropocén, mint potenciálisan új földtörténeti korszak igazolása kapcsán megkerülhetetlen a geológia.
8. A természet mesterségessé válásának és technologizációjának diskurzusai megkerülhetetlenek az antropocén kapcsán: általános ökológia, technoszféra, mechanoszféra.
9. Az antropocén kezdete kapcsán több álláspont is feltűnt, de alapvetően az ipari forradalomhoz vagy a Nagy Felgyorsuláshoz teszik az antropocén kezdetét.

10. A humántudományoknak is fontos szerep jut az antropocén értelmezése kapcsán, de nem fordíthatunk hátat az irányzatot övező humántudományos dilemmák kapcsán: historizmus, prezentizmus, gyakorlati vagy elméleti fókusz.
11. A humán- és kultúratudományokban egy posztantropocentrikus fordulatra van szükség ahhoz, hogy képes legyen befogadni az antropocén jelentette radikális perspektívaváltást: poszthumanizmusok, objektum orientált ontológia.
12. A posztmodern és a posztstrukturalizmus bizonyos irányzatai, valamint a kortárs technológia filozófia is segítségünkre lehet megvilágítani az antropocént, olyan irányzatokon keresztül, mint az akceleracionizmus, a geofilozófia vagy az *animal studies*.
13. A nyitott vagy tág antropocén fogalom fontos részét képezi az ökológiai válságot átfogóbban átélhetővé és szenzuálissá tevő esztétika, vagy antropocén művészet.
14. A kortárs kultúratudományok és esztétikai irányzatok a természetről alkotott fogalmaink radikális revideálására szólítanak fel: ökogótika, sötét ökológia.

A disszertáció téziseinek rövid kifejtése

A disszertáció főbb fogalmi kiindulópontjait és önálló meglátásait fent összefoglaltam. Most röviden utalnék a disszertáció legfontosabb téziseire és állításaira. A téziseket nem fejtem ki itt hosszabban, csupán néhány mondatban foglalom össze, hogy mit értek az adott tézis alatt. Maga a disszertáció ezen alapvető pontok és állítások kifejtéseként értelmezhető. Saját perspektíváim és fogalmi újításaim és döntéseim kapcsán pedig jelen bevezető korábbi szakasza adhat támpontokat.

Az antropocént fordulópontnak tekintem. (1.) Olyan természetkulturális, földtörténeti, ontológiai korszakhatár, amelynek mértékét és horizontját nehéz ma megítélnünk. A különböző természettudományos és kultúratudományos perspektíva váltásra és fordulatra részben azért is van szükség, hogy képesek legyünk megközelíteni vagy feltárni ezt a fordulópontot. Az antropocén fordulópont jellege kihat a fogalom, az irányzat és a korszak minden más aspektusára. Egyetértünk Chakrabartyval, aki az antropocént olyan metakrízisként írja körül, amely meghatározza és szférikus keretezi a különböző eseményeket a következő időszakban. Nem lehet eleget hangsúlyozni az antropocén fordulópont jellegét. Ez a fordulópont igaz a tudományos és diszciplináris aspektusokra is, amelyeket elsősorban a földrendszer-tudomány képvisel. Ezt a fordulópontot kívánjuk filozófiailag és esztétikailag megközelíteni és leírni, és ezt a fordulópontot akarjuk deklarálni kutatásunk során.

Az antropocént a földrendszer-tudomány és Paul Crutzen kutatásai alapján közelíthetjük meg helyesen. A földrendszer-tudomány felől érthető és értelmezhető az antropocén. (2.) Mindebből következik, hogy az antropocén nem más, mint a földrendszer funkcionalitásának radikális és drámai összeomlása. Ez az összeomlás erőteljes következményekkel jár az antropocén megismerése, az ember fogalma és önképe kapcsán egyaránt. Az antropocén egy krízis vagy válságnarratíva, és nem is kívánja letagadni ezen aspektusát. A földrendszer funkcionalitásának összeomlása deklarálja ezt a metakrízist.

Az antropocén fogalma az ezredforduló környéként tűnt fel, de természetesen bizonyos előzményei már voltak a felvetésnek. (3.) Az, hogy az antropocén diskurzus ilyen újszerű azt is jelenti, hogy az antropocén fogalmának kidolgozása jelenleg is zajló folyamat, amelyben különböző párhuzamos diskurzusok alakulnak ki. Ezen több diskurzus és irányzat közötti párbeszédet és interdiszciplinaritást támogatja a földrendszer-tudományok nyitottsága, valamint saját nyílt vagy tág antropocén fogalmunk, amely lehetővé teszi a földrendszer-tudományban inherens interdiszciplinaritás további fokozását a humántudományok irányába. A disszertációban számos ponton utalunk ezekre a párhuzamos antropocén-megközelítésekre és diskurzusokra. Itt csak néhányat emelnék ki közülük: földrendszer-tudomány, geológia, szűk-antropocén, a saját tág vagy nyitott antropocén fogalmunk, cthulucén, stb. Az, hogy ilyen sok irányzatot bemutatunk és vizsgálunk, nem jelenti azt, hogy mind egyenlő fokon vagy ugyanannyira helyes, igaz vagy tudományosan igazolható lenne. A disszertációban alapvetően a földrendszer-tudomány helyessége mellett érvelünk, de úgy, hogy elkerüljük a szűk természettudományos szcientista antropocén értelmezések jelentette problematikát vagy zsákutcát.

(4.) A dolgozat az antropocén minél kiterjedtebb értelmezése mellett érvel, ezért a nyitott vagy tág antropocén fogalom mellett áll ki. A saját nyitott vagy tág antropocén diskurzusunkhoz leginkább a földrendszer-tudományos klasszikus antropocén fogalom áll a legközelebb, mely egybe esik az irányzatalapító Paul Crutzen-i antropocén fogalommal. A disszertáció során különösen fontosak a különböző szintetizáló eljárás módok és a részletes fogalomtörténeti vizsgálódások.

A disszertáció ötödik állítása a fogalom kezdetére és az irányzat születésének pillanataira utal. (5.) Kutatásunkban egyértelműen arra jutottunk, hogy az antropocén fogalom az ezredforduló környékén Paul Crutzen Nobel-díjas légkörkémikus kutatásai kapcsán került előtérbe. Crutzen szerepe felbecsülhetetlen és megkerülhetetlen az antropocén kapcsán.

(6.) Mindebből következik, hogy az antropocén irányzatot a földrendszer-tudomány vezette be a természettudományos és kultúratudományos diskurzusba. A földrendszer-tudomány megértése és forradalmi perspektíva váltása nélkül nem lenne antropocén irányzat. Ezért nagyon részletesen vizsgáljuk, hogy a természettudományos vizsgálódás kapcsán milyen újítást jelent a földrendszer-tudomány. A saját nyitott vagy nyitott, illetve tág antropocén fogalmunk is a földrendszer-tudományból merít sokat. Az antropocén irányzatot tehát a földrendszer-tudomány vezette be a természettudományos és kultúra vagy humántudományos diskurzusba. A mozgás iránya tehát ez: a természettudományokból, pontosabban a földrendszer-tudományokból vándorolta a filozófiába és a kultúratudományokba az antropocén és nem fordítva. Tehát nem filozófiai és nem humántudományos az antropocén fogalma. Ezért érződhet az a disszertáción, hogy a természettudományos és földrendszer-tudományos diskurzus túlsúlyban van a filozófiával szemben. Ez magából az irányzatból és a földrendszer-tudomány megkerülhetetlen szerepéből következik.

Azonban nem a földrendszer-tudomány az egyetlen természettudományos diskurzus, amely fontos az antropocén kapcsán. A földrendszertudomány a legfontosabb, de korántsem az egyetlen. (7.) Az antropocén, mint potenciálisan új földtörténeti korszak igazolása kapcsán megkerülhetetlen a geológia. Ezért részletesen is megvizsgáljuk azt, hogy mit állít az antropocén kapcsán a geológia, és hol tart az antropocén elfogadottsága a nemzetközi geológiai diskurzusban. A geológiára kell támaszkodnia a földrendszer-tudománynak ahhoz, hogy elismertethesse az antropocént, mint új földtörténeti korszakot.

(8.) A disszertációm nyolcadik tézise arra vonatkozik, hogy a kortárs filozófiának és interdiszciplináris ökológiai kutatásnak meg kell vizsgálnia a megváltozott természet ontológiai tétjét. Ezért a természet mesterségessé válásának és technologizációjának diskurzusai megkerülhetetlenek az antropocén kapcsán. Az olyan irányzatok, mint az általános ökológia, a mechano- vagy technoszféra izgalmasan alkalmazhatóak az antropocén kapcsán, miközben utalnak arra az epokális változásra, amelyre már első tézisünkben kitértünk. Ezek az újszerű filozófiai neologizmusok és irányok egyben utalnak a humántudományok megkerülhetetlen szerepére az antropocén kapcsán.

A disszertációban több döntést is meghozunk az antropocén kapcsán. Ezek közül talán a legfontosabb a földrendszer-tudomány fontosságának elismerése. (9.) Közel ugyanilyen fontos az, hogy az antropocén kezdete kapcsán feltűnő több álláspont közül az első ipari forradalom, de leginkább az úgynevezett Nagy Felgyorsulás, tehát a második világháborút követő időszak mellett érvelünk.

Már jelen *Bevezetőben* többször is előkerült, hogy az általunk alkalmazott Nyílt vagy tág antropocén fogalom, valamint a több értelemben is használt nyitottság lehetővé teszi, hogy tovább radikalizáljuk a földrendszer-tudományokra amúgy is jellemző interdiszciplinaritást. (10.) A humántudományoknak is megkerülhetetlen és fontos szerep jut az antropocén értelmezése kapcsán. Ki kell térnünk a különböző humántudományos dilemmákra, valamint be kell mutatnunk, hogy hogy járulhat hozzá a humántudomány az antropocén bemutatásához.

Az ember fogalom és az emberrel kapcsolatos diskurzusok valódi és mélyreható átdolgozásra van szükség. Maga az antropocén is bizonyos értelemben az ember válságaként is értelmezhető. (11.) A humán- és kultúratudományokban egy posztantropocentrikus fordulatra van szükség ahhoz, hogy képes legyen befogadni az antropocén jelentette radikális perspektívaváltást. A különböző új kultúratudományos és filozófiai irányzatok élen járnak ebben. A poszthumanizmus vagy a spekulatív realizmus iránymutató, epokális jelentőséggel bír a 21. századi humán és kultúratudományos kutatásokban.

(12.) Már a 20. század közepétől és második felétől kezdve a posztstrukturalizmusnak és a posztmodernnek több alapvető belátása van, amelyeket fontos megvizsgálnunk az antropocén kapcsán. Az ebben az időszakban kialakuló technológiafilozófia is megkerülhetetlen az antropocén kapcsán.

A nyitott vagy tág antropocén fogalomnak részét képezi az esztétika és a művészet is. Az esztétika fontos az antropocén értelmezhetővé és átélhetővé tétele kapcsán. (13.) A földrendszer-tudományokról mintát vevő nyitott antropocén interdiszciplináris együttműködés bevonja a kortárs esztétikai vagy ökoművészeti diskurzusokat is vizsgálatába.

(14.) Azonban ezek a kultúratudományos és esztétikai irányok is arra mutatnak rá, hogy a természetről és az emberről szóló fogalmainkat meg kell nyitni és át kell gondolni.